

času kraljevanja Tarkvinija Ošabnega, v njih naj bi bivale družine, ki so bile najtesneje povezane s kraljem. Dve glavni značilnosti teh stavb sta enaka površina gradbenih parcel - ker so po reformah Servija Tulija pripadniki istega cenzusa dobili enako velike parcele -, ter enaka vzdolžna razdelitev prostorov (*fauces, atrium, tablinium*), kar pomeni, da so to najstarejši primeri hiše s tuskanskim atrijem. Kljub temu, da bi v teh hišah pričakovali prostor za banket-simpozij (Tarkvinij Ošabni je zadnji vladar Rima, ki je uporabljal in podpiral to obliko političnega delovanja elite), le-tega ni mogoče arheološko dokazati.

Ključ do razlage vloge simpozija v družbi in v aristokratski hiši predstavlja interpretacija keramičnih frizov na latinskih in etruščanskih palačah in templjih, kjer je ob upodobitvah iger (*ludi*), poroke (*nuptie*), posvetovanja bogov (*conclium deorum*) vedno tudi skupen banket (*convivium*), kot je ugotavljal Mario Torelli. V času tiranov (konec 6. stoletja pr. n. št.) se razvije posebna skupina teh frizov, t.i. skupina Roma - Veio - Velletri, ki ima predvsem propagandni namen utrjevanja kraljeve oblasti s čaščenjem njegove božanskosti. Posebej pomembna je postala tema poroke (*nuptij*) in svete poroke (*hierogamos*: Tarkviniju Ošabnemu omogoči prihod na oblast snaha in pozneje žena - svečenica Tanquilla), obenem imajo vedno večji pomen scene triumfa - božanske počastitve zmagovitega kralja, po vzoru vzhodnih vladarjev. Ko v Rimu zmaga republikanska stranka in je izgnan zadnji Tarkvinij, ti temi skupaj z upodobitvami simpozija izgineta iz obličij templjev, medtem ko druge ostanejo. V Etruriji, kjer se ne uspejo vzpostaviti republike, te teme ostanejo na vseh javnih zgradbah.

V zadnjih delih knjige so spoznanja arheoloških, družbenih in ikonografskih analiz združena v zgodovinsko analizo simpozija v Etruriji, v Laciju in Rimu. Predstavljeno je delovanje zadnjih dveh kraljev Rima, predvsem glede njunega odnosa do polisa in aristokracije; oba sta bila tirana, vendar je prvi opiral svojo oblast na podpori polisa in je zato zatiral konkurenčno aristokracijo. Drugi je opiral svojo oblast na zatirani visoki aristokraciji in je zato zmanjševal moč polisa. Ozadje in podlaga celotnega dogajanja pa sta različna ideala Latinov in Etruščanov, ki dobijo svoj arhetip v zgledih dveh kraljev: prvi je spoštljivi častilec bogov - Enej, drugi pa Mezenjci, ki je od latinske skupnosti Rutulov zahteval, naj mu dajo vse darove, ki so bili pripravljene za bogove. Prvi je torej vladar v službi bogov in skupnosti, drugemu pa so le-ti zgolj sredstva. Te različne ideološke osnove se odlikavajo še na nešteti področjih življenja: v družbenih odnosih, kjer se rimskemu klientelnemu sistemu svobodnih državljanov zoperstavlja etruščanski sistem gospodarja in sužnjev; v vojski, kjer se rimski hoplistki vojski postavlja ob bok navidezna hoplitska vojska, kjer posameznik ohranja glavno vlogo in so ostali vojaki bolj gledalci kot akterji.

V zaključku je predstavljeno 'izbrisanje spomina' (*damnatio memoriae*), ki ga po zmagi polisa - republikanske stranke v Rimu v strahu po ponovnem vzponu tiranov temeljito izvede nova oligarhična oblast "enakih" v senatu. Omejili so bankete, prepovedali simpozijske pesmi (*carmi conviviali*), določili rušenje ali spremembo namembnosti aristokratskih palač; skratka, zabrisali so vsako sled za aristokratskim načinom življenja v Rimu in to tako korenito, da je bil čez tri stoletja simpozij za Rimljane popolna novost iz vzhoda.

Avtorica se je problema lotila zelo široko in v raziskavo vključila družboslovne razlage, arheološke raziskave, ikonografske analize, analizo pisanih virov in zgodovinske analize. Obširno povzema in citira raziskave drugih znanstvenikov ter jih vključuje v svojo zgodbo, tako da omogoča bralcu, da si ustvari popoln vtis o pojavu, ki bi bil sicer samo na podlagi arheoloških ali zgodovinskih podatkov bistveno osiromašen. Delo kot celota zato učinkuje kot suma znanja in raziskav o aristokraciji v arhaični dobi in o vsem, kar je z njo povezano v Laciju in Etruriji ter na celem prostoru od Grčije do vzhodnih Alp, ki je s tem pojavom povezan.

Ivan Marija HROVATIN

Silvia Orlandi: *Roma. Anfiteatri e strutture annesse con una nuova edizione e commento delle iscrizioni del Colosseo* (Epigrafia anfiteatrale dell'Occidente romano VI). *Vetera* 15. Edizioni Quasar. Roma 2004. 630 str.

Kolosej je srednjeveško ime za amfiteater, ki so ga dali zgraditi flavijski vladarji blizu kolosa vladarja Nerona. Začel ga je graditi že Vespazijan, z gradnjo je nadaljeval Titus in svečano je bil odprt leta 80. Domicijan je dal verjetno zgraditi le še kletne prostore pod areno, kjer so bile kletke za živali, dvigala in sušilne naprave. Zgradba je bila velikih dimenzij, 188 x 156 m, visoka 52 m; fasada iz travertina je imela tri nadstropja arkad uokvirjenih s polstebri vseh treh klasičnih stilov, dorskega, jonskega in korintskega. Kolosej, ki sta ga obnovila že Nerva in Trajan, ter za njima cela vrsta poznorimskih in poznoantičnih vladarjev, je lahko sprejel ok. 50.000 gledalcev. Ti so vanj vstopali z vstopnicami ki so bile označene glede na 76 oštevilčenih arkadnih vhodov, od vsakega teh vhodov pa je pot vodila do označenih sedežev na stopnicah. Najboljši prostori in najlepši sedeži so pripadali vladarju, najvišjim državnim magistratom, svečeni-kom ter drugim senatorjem.

Kot je v predgovoru poudaril Géza Alföldy, predstavlja za marsikoga Kolosej enega najpomembnejših simbolov in največjih ohranjenih spomenikov mesta Rima. Pol ga še stoji in danes ga občudujejo številni turisti, nekoč pa so se vanj zgrinjale nepregledne množice iz Rima, Italije in provinc, da bi si ogledale najrazličnejše igre in prireditve, od gladiatorskih in borb z živalmi - krvavih iger, v katerih je umrlo ogromno število poklicnih borcev in nedolžnih žrtev - do raznih drugih spektaklov, velikopoteznih in veličastnih, ki so pritegovali obiskovalce iz vseh koncev imperija. Kolosej pa ni le spomenik rimskih graditeljskih veščin, je tudi neizmerna zakladnica rimskih napisov, od katerih so bili nekateri že od nekdaj vidni, drugi pa so bili odkriti med izkopavanji in čiščenji, zadnji med leti 1995 in 2001. Te zadnje pomembne epigrafske najdbe so bile iztočnica za ponovno objavo vseh rimskih napisov Koloseja, ki jo je po dolgih letih napornega dela in poglobljenega študija pripravila Silvia Orlandi. Iz zgodnje dobe rimskega imperija je ohranjenih le malo napisov, velika večina napisov je iz poznorimskega in poznoantičnega obdobja. Večina monumentalnih napisov rimskih vladarjev iz prvih dveh stoletij po Kr. se je zgubila skupaj z njihovimi kipi, ki so nekoč krasili Kolosej. Kako si je treba predstavljati takšne napise lahko sklepamo po napisu cesarja Elagabala, ki je dal popraviti amfiteater v Taragoni, v provinci Hispaniji, kar je bilo obeleženo na napisu dolgem skoraj 150 m.

Napise, ki se nanašajo na amfiteatre v Rimu ter na gladiatorske šole, je pred leti objavila Patrizia Sabbatini Tumolesi. Pričujoča knjiga je nadaljevanje njenega dela, ker pa se nanaša na Kolosej s tako velikim številom napisov, predstavlja tudi veliko obširnejše delo. V njem zbrani napisi iz Koloseja in njegove bližine so razdeljeni tematsko na več poglavij. Fotografij je zelo malo, ker bodo objavljeni v posebni publikaciji, ki bo vsebovala slikovno gradivo, in ki je v pripravi. Le en napis se nanaša na amfiteater, ki ga je dal zgraditi Tit Statilij Taver (*T. Statilius Taurus*), isti Statilij Taver, ki je leta 33 pr. Kr. pod Oktavijanom v času njegove ilirske vojne 35-33 pr. Kr. poveljeval delu vojske v Dalmaciji, kjer je med drugim vodil obleganje še neločirane Setovije nekeje v zaledju med Zadrom in Splitom. Amfiteater je dal postaviti potem, ko je leta 34 pr. Kr. slavil triumf za zmago v Afriki ter ga svečano odprl leta 29 pr. Kr.

Sledi daljše poglavje, v katerem so objavljeni napisi, ki se nanašajo na gradnjo Koloseja. Prvi je Vespazijanov napis, le redki so ohranjeni v celoti oz. so le malo odlomljeni, večinoma pa gre za majhne fragmente. Večina jih izvira iz pozne antike, saj je pri vsaki zgradbi tako, da so ohranjene predvsem zadnje gradbene faze, kajti ob prenavljanju amfiteatra so zgodnejše odstranili oz. temeljito spremenili. Največkrat so ga namreč prenavljali zaradi požarov in potresov, ki so stavbo do temeljev poškodovali. Med boljše ohranjenimi je npr. napis z enakim besedilom na treh bazah

za kip Decija Marija Venancija Bazilija (*Decius Marius Venantius Basilus*), patricija, konzula (leta 484 ali 508) in prefekta mesta Rima, ki je na lastne stroške po hudem potresu obnovil areno.

V naslednjem zelo kratkem poglavju avtorica objavlja ohranjene številke arkadnih vhodov v amfiteater, temu pa sledi najboljše in osrednje poglavje v knjigi, v katerem so zbrani vsi napisi, ki označujejo sedeže na stopnicah in se našajo na ugledne osebnosti zlasti poznorimskega obdobja in pozne antike. Veliko zgodnejših napisov je bilo nadomeščenih s kasnejšimi, kar je razumljivo, saj zgodnejši niso bili več aktualni. V prvem delu poglavja so obravnavani zgodnejši od ohranjenih poznih napisov; struktura tega dela je takšna, da so najprej objavljeni vsi napisi, tem pa sledijo po abecednem redu zbrana imena vseh oseb, ki so jim sedeži pripadali. K vsaki teh oseb, gre predvsem za senatorje pozne antike, je dodan izčrpen prozopografski komentar; skupaj s fragmentarno ohranjenimi imeni gre za 109 oseb. V drugem delu so objavljeni napisi in komentiran seznam senatorjev poznejšega obdobja: teh je, skupaj s fragmentarnimi, 214. Sledi še krajše poglavje, v katerem je avtorica objavila grafite gladiatorjev, ter poglavje z napisi, ki se nanašajo na gladiatorske šole. V zaključnem poglavju, ki mu sledi še vrsta indeksov ter razmeroma maloštevilne fotografije, avtorica razpravlja o rezultatih opravljenega dela, ki je bilo izredno težavno tako fizično - del napisov se še vedno hrani v nezdravem in umazanem ambientu kletnih prostorov - kot študijsko. Ugotavlja, da so ti napisi dragocen vir za prozopografijo 4., 5. in 6. stoletja ter hkrati zanimiv predmet za preučevanje samopredstavitve senatorjev pozne antike. Samopredstavitve je bila - predvsem od Avgusta dalje, ki je po vsem imperiju uvedel postavljanje monumentalnih napisov - skozi celo antiko vse do njenega konca ena pomembnih komponent v življenju rimske državne elite. Enako - le seveda v manjšem merilu - je veljalo za mesta drugod po Italiji in v rimskih provincah, ne le za Rim, saj je municipalna elita povsod stremela za tem, da bi v tedanji družbi vidno izstopala.

Žal je veliko napisov iz Koloseja danes zgubljenih, predvsem tistih iz zgodnjorimskega obdobja. Večina ohranjenih napisov, od katerih se jih nemalo hrani v podzemnih prostorih, so ohranjeni le odlomki, težko so berljivi, napisi iz različnih časovnih obdobj se včasih celo prekrivajo, skratka, predstavljajo izjemno težek predmet študija. Predvsem pa vsebina napisov zahteva obširno prozopografsko znanje, saj največ napisov omenja senatorje iz poznorimskega obdobja in pozne antike. Vseh napisov skupaj je prek tisoč. S. O. pa se ni posvetila le napisom, podrobno je preštudirala tudi različne gradbene faze Koloseja, njegovega dograjevanja ter prenavljanja, stalnih prepotrebni popravil na tej ogromni stavbi, ne nazadnje tudi zaradi pogostih potresov ter težav, ki jih je povzročala voda v podzemnih prostorih. Dokumentacije je največ od 4. stoletja po Kr. dalje, za prejšnja obdobja je po večini zgubljena. Vsi, ki so financirali prenovitvena dela, so dali to tudi vklesati na monumentalne kamnite napise, s tem pa so ovekovečili sebe za bodoče generacije. S. O. je analizirala in na novo izrednotila podatke o 319 senatorjih in drugih uglednih osebnostih pozne antike; rezultati njenega dela so pokazali, da bo v leksikalnem delu v treh knjigah, *Prosopography of the Later Roman Empire*, potrebno črtati kar 64 senatorjev, katerih imena so bila na napisih Koloseja napačno prebrana oz. rekonstruirana. Dokler to ni storjeno, je najmerodajneše delo za prozopografijo marsikaterega senatorja poznorimskega obdobja pričujoča knjiga Silvije Orlandi.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 22. Edizioni Quasar, Roma 2004. 286 str., številne fotografije med besedilom.

Tudi dvaindvajsetemu zvezku epigrafske serije *Supplementa Italica* (nova serija) je predgovor s predstavitevjo knjige tako

kot vsem drugim napisal urednik monografije Silvio Panciera. Pričujoča knjiga je posvečena napisom iz zelo različnih delov Italije, med drugim so obravnavana mesta, katerih novi napisi so bili že predstavljeni v predhodnih zvezkih zbirke, zato lahko govorimo o *Supplementorum supplementa* (dopolnitvah dopolnitev). Poleg pravkar omenjenega dela zvezka, ki zavzema osrednji del knjige, jo lahko razdelimo še na dva; prvi del obravnava nove napise antičnega mesta *Forum Iulii Iriensium*, zadnji oziroma tretji del pa je izbor bibliografije za epigrafiko Italije, Sicilije in Sardinije.

Nove napise mesta *Forum Iulii Iriensium* iz Ligurije (9. regije) je komentirala in pripravila za objavo Laura Boffo. Sedem napisnih kamnov (dva sta brez napisov), pri katerih gre večinoma za fragmente, je pripravila zelo natančno in v skladu s kriteriji stroke. Še posebej je potrebno poudariti njeno izčrpo argumentiranje datacij, ki ga pri drugih avtorjih pogosto pogrešamo. Na začetnih straneh avtorica navaja argumente za identifikacijo antičnega mesta z današnjo Voghero, čemur sledi zgodovinski oris mesta in njegove okolice. Začetkom mesta lahko sledimo v 2. st. pred Kr., ko so Rimljani želeli s cesto *via Postumia* povezati Genuo v Liguriji z Akvilejo. V zadnji četrtini 2. st. pred Kr. je obravnavano mesto postalo skromen center, ki se je razvijal naprej v 1. st. pred Kr., saj je pridobil na administrativnem, sodnem in gospodarskem pomenu. Kolonija *Forum Iulii Iriensium* pa je bila ustanovljena šele v času po cesarju Trajanu.

Najbolj obsežen je drugi del knjige, ki ga sestavljajo suplementi k suplementom nekaterih že objavljenih antičnih mest Italije. Marco Buonocore je poskrbel za objavo novih napisov šestih mest iz 4. regije (*Sabina et Samnium*): *Aufidena*, *Histonium*, *Teate Marrucinarum*, *Sulmo*, *Corfinium* in *Superaequum*. Opisi in komentarji novih napisov te regije so nekoliko krajši, tudi datiranje ni vedno dobro argumentirano. Iz Avfidene so objavljeni trije fragmentarno ohranjeni novi napisi: en podstavek in dva nagrobnika; več napisov (12) je iz mesta *Histonium*, pri čemer je za prve tri napise, ki so bili že objavljeni, avtor predlagal novo branje. Ostali napisi, ki so v večini primerov nagrobniki, so bolj ali manj fragmentarno ohranjeni. Od sedmih napisov iz mesta *Teate Marrucinarum* po svoji obliki, namembnosti in ohranjenosti izstopa napis na čaši *cucordia pocolo*, ki bi moral biti napisan kot *concordiae poculum*, saj gre za posvetilo čaše boginji Konkordiji. Med napisi Sulmone pritegne pozornost tisti, ki omenja častilce Jupitra Okritikanskega (*Ocriticanus*), saj je ta oblika za latinski jezik nova. Največ napisov je v tem sklopu objavljenih iz Korfinija (33), kar je med drugim tudi posledica sistematičnih izkopavanj v času od maja do novembra 1994 in od junija do septembra 1995. Razmeroma veliko jih je za razliko od ostalih mest ohranjenih v celoti, kot običajno pa tudi tokrat prevladujejo nagrobniki. Preostalo je samo še sedem napisov iz zadnjega mesta 4. regije *Superaequum*, ki so tudi tukaj večinoma fragmenti.

Gianfranco Paci je pripravil objavo treh novih napisov iz mest *Cingulum* in *S. Vittore di Cingoli* v 5. regiji (*Picenum*). Avtor opiše fragmente natančno, tudi komentar je izčrpen, manj pozornosti pa posveti datiranju. Silvia Maria Marengo je za objavo pripravila devet napisov mesta *Camerinum* iz Umbrije (6. regija). Pri teh je zanimivo predvsem to, da gre v večini primerov za napise, ki so se nahajali na posodju (*instrumentum domesticum*). Zaradi svoje specifičnosti vsebujejo veliko manj oprijemljivih kriterijev za datiranje, na kar opozori sama avtorica tudi s tem, da jih po času nastanka postavi v eno širšo dobo (cesarsko).

V nadaljevanju se s prispevkom G. Mennelle in P. Melli vrnemo v 9. regijo (*Liguria*), tokrat k mestu *Genua*. Avtorja predstavita najnovejše zgodovinske izsledke o tem zelo pomembnem mestu Ligurije. Zgodovinskemu orisu sledi objava enega fragmentarno ohranjenega napisa, ki so ga našli med izkopavanji leta 1991. Napis omenja institucijo *quattuorvir*, ki je kot običajno zapisana s štirimi pokončnimi črtami, a ker ima ta